

KÖNYVEK A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOMRÓL

– Kicsi Antal: Tompa László. Bukarest, 1978. Kriterion, 310 l., Sóni Pál: Nagy István. Bukarest, 1977. Kriterion, 261 l., Turzai Mária: A Vásárhelyi Találkozó. Bukarest, 1977. Politikai Könyvkiadó, 260 l., Szemlér Ferenc: Emlékezés egy süvölvényre. Bukarest, 1978. Kriterion, 323 l., Mikó Imre: A csendes Petőfi-utca. Kolozsvár–Napoca, 1978. Dacia Könyvkiadó, 173 l., Bányai László: Kitarul a világ. Bukarest, 1978. Kriterion, 232 l., Balogh Edgár: Szolgálatban. Bukarest, 1978. Kriterion, 383 l., Méliusz József: Kávéház nélkül. Bukarest, 1977. Kriterion, 542 l. –

Mind gyakrabban örvendezhetünk azon, hogy a romániai magyar szellemi élet számot vet a maga irodalmi hagyományával. A Korunk- és az Erdélyi Helikon-kutatás mellett számos írói monográfia, így Vita Zsigmond Áprily Lajosról, Izsák László Tamási Áronról, Varró János Kós Károlyról, Marosi Péter Salamon Ernőről és Sóni Pál Nagy Istvánról írott könyve jelezte, hogy a két világháború közötti nemzedékek sorsának és munkásságának feldolgozása is sorra került. Kicsi Antal Tompa Lászlóról írott monográfiája is e rokonszenves és fontos vállalkozások közé tartozik. Nem első munkája, 1969-ben jelent meg Kováts Józsefről, a „második erdélyi nemzedék” sokat ígérő s korán meghalt elbeszélőjéről készült pályavázlata.

A Tompa László írói működését feldolgozó monográfia hiányt pótol, hiszen a széles körben ismert erdélyi költőről néhány baráti emlékezésen és értő esszén (Kuncz Aladár, Vita Zsigmond, Németh László, Molter Károly, Tamási Áron és Szemlér Ferenc írásain) kívül nem jelent meg méltó összefoglalás. Pedig Tompát valaha a nagy költői „triászban” emlegették, Áprily Lajossal és Reményik Sándorral együtt, s a transzilván örökség iránt támadt újólagos érdeklődés idején költészetének ismét vonzása van. Költészetének és emberi sorsának, amely annak példáját adta, hogy a szűkösebb „vidéki” körben is teremthet valaki messzire látó és ható költői művet, és alakíthat ki olyan magatartást, amelynek az emberi egyetemesség igénye ad erkölcsi erőt. Tompa László álmos és mozdulatlan kisvárosban: Székelyudvarhelyen töltötte el szinte egész életét, amelyet

fiatalsága idején, még az első világháború előtt, Szabó Dezső rövid ideig tartó tanári „vendégszereplésén” kívül alig kavart fel más szellemi izgalom. Korán kezdett verselni, mind életkorát, mind költői fellépését tekintve a Nyugat „nagy nemzedékének” kortársa volt. Csakhogy amíg Babits, Kosztolányi és Juhász a Négyesy-szeminariumon ismerkedett a századvég modern költőivel, neki teljesen egyedül, magára hagyatva kellett tájékozódnia, mesterek után néznie. Vajda János, Reviczky Gyula és néhány német költő: Richard Dehmel, Gottfried Keller és Theodor Storm voltak ezek a mesterek. Tompa kétségtelen „lépeshátránnyal” indult el a költészetben a fővárosban élő és tanuló pályatársai mögött.

Ismeretlen „vidéki” verselő volt egészen az 1918-as nagy történelmi fordulatig. Ekkor nyílt előtte tér, az erdélyi irodalom „hőskorának” nagy irodalmi forrongása idején. Tompa Lászlónak a vármegyei főlevéltáros biztosságot ígérő állását kellett felcserélnie a *Székely Közélet* című hetilap szerkesztőjének igencsak bizonytalan státusával. Mint polgár kétségtelenül sokat veszített, mint költő, magára talált. Híres verseiben: az *Új Dévavár épül*, a *Ne félj!*, az *Erdélyi télben* és a *Lófürösztes* soraiban valóban sikerült kifejeznie egy közösségi tragédia és egy irodalmi sorsvállalás súlyos élményeit. Költészete mintegy felnőtt a történelmi feladathoz, mély zengéssel szólalt meg benne a felelősségtudat, a hűség a szülőföld, az anyanyelv és a nép iránt. A korai alapra, amelyet a századvég költészetének hatása rakott, ráépültek a modern magyar líra, különösen az Ady-vers vívmányai, eredményei. Kevés költőnek sikerült

úgy tanulni Adyótól, hogy nem a nyelvet és a stílust, hanem a költői morált és a szimbólumteremtő képzelet működését tanulta el. Tompa László ily módon lett Ady követője, különösképpen súlyos történelmi és erkölcsi szimbólumai-ban.

Kicsi Antal monográfiájának talán legfőbb érdeme, hogy e tiszta gondolkodású, áldozatos sorsú költőegyéniséget állítja előtérbe. Őt keresi és találja meg a poétikai vizsgáldásban, a vers-elemzésekben is. Teljes képet ad, nemcsak Tompa László költészetét dolgozza fel, hanem irodalom-szervező munkáját, újságíró tevékenységét, prózá-ját és műfordításait is. Nagy filológiai apparátus-sal dolgozik, értékes anyagot hozott felszínre az udvarhelyi Tompa-ház gyűjteményéből: leveleket, feljegyzéseket, újságcikkeket. Nemcsak a költőről kialakult képet tudta gazdagítani, hanem a két háború közötti nemzeti irodalomról való ismereteinket is. Hasznos az a bibliográfia is, amely a könyv függeléké gyanánt a teljesség igényével gyűjti egybe az erdélyi költő munkásságá-nak adatait.

A másik új írómonográfia Sóni Pál *Nagy István* című kötete, amely a romániai magyar szocialista irodalom bizonyára legjelentősebb el-beszélt egyéniségének küzdelmes életét és gazdag munkásságát mutatja be. Sóni Pál neve jól ismert az erdélyi irodalomtörténetírás iránt érdeklődő szakmai közvélemény körében: a kolozsvári egye-tem magyar tanszékének tanáraként a nemzeti-ségi irodalom történetével foglalkozik, s számos tanulmány mellett megírta ennek az irodalomnak egyetemi tankönyvbe foglalt történetét, *Avant-garde sugárzás* címen a romániai magyar avant-garde mozgalmakról és irányzatokról is hasznos körképet adott. Nagy Istvánról készült monog-ráfiája nemcsak a történelem szándék követke-ztében lett pályaaösszefoglalás, az író váratlan halála következtében is. Nagy István munkásságá-ról meglehetősen nagy irodalom állt eddig is a kutatás rendelkezésére: Abafáy Gusztáv, Gálfalvi Zsolt, Földes László és Kovács János tanulmányai mellett magának Sóninek több írása, közöttük *Nagy István – az epikus* című tanulmánya, amely 1963-ban külön kötetben is megjelent. A monog-ráfus sokat meríthetett magának az írónak kiter-jedt önéletrajzi munkáiból is.

Nagy Istvánt mint a munkásosztály íróját ismerjük, ezt a képet rajzolták róla memoárjai is. Hatalmas tapasztalat birtokában dolgozott: nem-csak a magyar és román munkáséletet ismerte tökéletesen, hanem a szakszervezeti harcok vagy az illegális pártmunka területeit is. A kommunista

mozgalomban nevelkedett, ismereteit és képessé-geit a proletariátus felszabadításának szolgálatába állította, harcostársai és később kritikusai a „párt íródeákjának” nevezték, s ő elfogadta azt a szere-pet, amelyre az elnevezés utal. A Nagy Istvánnal foglalkozó kritikai irodalomnak mindeddig talán legnagyobb hiányossága volt, hogy az író helyét és rangját keresve rendre ebből a szerepvállalásból vonta le következtetéseit, s a mozgásban levő írói pályát bizonyos mértékig a „hagiográfiai” mód-ján ábrázolta. A következetes és mindig győze-delmes mozgalmi író mutatta be, s nem vetett számot az ember és a művész kényszerű küzdel-meivel. Sóni Pál monográfiájának nagy érdeme, hogy ha nem is teljes következetességgel, mégis szakít a korábbi ábrázolásoknak azzal a módszer-ével, amely alig érvényesített alkotáslélektani és irodalomtörténeti szempontokat. A pálya igaz képét akarja leírni, s ezért szükségesnek tartja, hogy utaljon az író személyes válságaira, valamint azokra a konfliktusokra, amelyeknek az elkötele-zett művész és a politikai taktika követelményei szerint eljáró pártvezetés között alkalmanként kényszerű módon létre kellett jönniök.

A kép, amelyet Sóni könyve fest, nem nélkü-lözi a kritikai mozzanatok. Nagy István szemé-lyisége az illegális mozgalmi munka nehéz körülményei között: pártharcokban, sztrájkszervezés-ben, üldöztetésben és börtönben alakult ki, ezért az irodalmi élet sok türelmet kívánó viszonyai között időnként merevnek bizonyult. Az „osz-tályirodalom” eszméje nála sohasem volt eszté-tikai-teoretikus spekuláció, annál inkább morá-lisan és művészileg hiteles ideál, amelyet mindig követelmény gyanánt alkalmazott. Mindez az iro-dalmi életben és később az irodalompolitikában betöltött szerepet tekintve mégis felidézte a pro-letkultus beszűkülés, a dogmatikus szekta-rianizmus veszélyeit. Nagy István nemegyszer értetlenül szemlélte a nemzeti irodalom alaku-lását, idegenül tekintett a polgári humanizmus és a népi mozgalom íróira, nem ismerte fel a mun-kásosztály természetes szövetségeit azokban, akik ha más ideológiai alapról is, de képesek voltak (vagy képesek lettek volna) kifejezni a dolgozó emberek egyetemes törekvéseit. Igaz, különösen a harmincas és negyvenes években, a Vásárhelyi Találkozó idején és az antifasiszta szel-lemi ellenállás körülményei között, megvolt benne az a törekvés és hajlandóság, hogy keresse a szövetezést, az összefogást, és ennek a törek-vésnek voltak is sikerei, például magán a Vásár-helyi Találkozón. Néhány előítéletétől, mint a Tamási Áronnal szemben érzett elfogultságától

azonban sohasem szabadult. Sóni Pál érdeme, hogy magyarázatot keres ezeknek az elfogultságoknak a történeti és lelki hátterére is.

A pálya ívének alakulása mellett a művek valódi értékére is fény vetül. Nagy István jelentékeny elbeszélő volt, akit nemcsak mozgalmi elkötelezettsége és műveinek szociográfikus értéke emel a romániai magyar irodalom legjobb alkotó tehetségei közé, hanem emberbrázolása, regényeinek valóságidéző művészete és elbeszéléseinek drámaisága is. Éppen ezért ki kell választani időtálló műveit, s meg kell jelölni az életműnek azt a részét, amelyen bizonyos nyomot hagytak a proletkultus szemlélet elfogultságai. Úgy hiszem, Nagy István írói munkásságának két olyan fejezete van, amely valóban szervesen hozzátartozik a magyar, sőt kelet-közép-európai szocialista irodalom történetéhez. A harmincas évek végén – negyvenes évek elején írott regényei és elbeszélései: *A szomszédság nevében*, az *Oltyánok unokái*, a *Réz Mihályék kóstolója*, a *Boldog utcán túl* alkotják az életmű első valóban értékes fejezetét. Ezt a fejezetet a sematizmus szomorú példái: *A legmagasabb hőfokon*, *A mi lányaink*, a *Nincs megállás* követik. És csak a pálya végén ível fel ismét a művészi ábrázoló erő, az önéletrajzi sorozat kötetekben (*Sáncalja*, *Ki a sánc alól*, *Hogyan tovább?*, *Szemben az árral*). Bizonyára nem véletlen, hogy az alkotó tevékenységnek e két szakasza a nyitottabb, „népfrontos” jellegű politikai munkával esik egybe: az első (1941–1945) szakaszban Nagy István az antifasiszta ellenállás résztvevője volt, akinek a népi írómozgalom balszárnyával voltak termékeny kapcsolatai, a második (1968–1974) szakasz idején a romániai magyar nemzetiség egységének megteremtésében és önvédelmében vállalt szerepet. Sóni Pál monográfiája is igazolja, hogy ebben a két időszakban ívelt fel az író Nagy István tevékenysége igazán. A jövőnek mindenesetre ezeket a műveit hagyta örökül.

*

A Nagy Istvánról szóló monográfia egyik hangsúlyos fejezete az 1937. október 2–4-én megrendezett Vásárhelyi Találkozó eseményeivel, s a kommunista író által vállalt és sikerrel betöltött népfrontos szereppel foglalkozik. A találkozó megrendezésének negyvenedik évfordulójára készült Turzai Mária *A Vásárhelyi Találkozó* című könyve, amely a történelmi jelentőségű összefoglaló lefolyását írja le, és dokumentumaitól válogat. A találkozó a romániai magyar

nemzetiségi ifjúság és irodalom különböző irányzatainak demokratikus eszmecseréje volt, amely azt a célt szorgálta, hogy a Kelet-Közép-Európában megerősödő fasiszta törekvések idején a nemzetiségi szellemi élet egységét hozza létre, s a romániai magyarság antifasiszta önvédelmét szervezze meg. A találkozó a magyar népfrontos törekvések körében mozgott, létrejöttére hatással volt a Márciusi Front, valamint a romániai magyar baloldal (a Korunk körül csoportosuló marxista értelmiség és ifjúság) antifasiszta ellenállást szervező mozgalma is.

Születésének körülményeit és célkitűzéseit hitelesen jelzik Tamási Áron nevezetes felhívásának, a *Cselekvő ifjúság* című cikksorozatnak szavai: „nem tudok más utat ajánlani az épülő jövő felé, mint az Erdélyi Fiatalok népi humanizmusának, a *Hitel*-ben hirdetett újraértékelésnek és a »baloldaliak« szocializmusának az összefogását. Kiderült, hogy a népmentő cél valamennyiöknél közös és abban is megegyeznek, hogy Erdélyben a magyar műveltségváltásnak meg kell történnie.” Ennek a felhívásnak a nyomán indult széles körű vita a népfrontos összefogás lehetőségeiről, és a vita eredményeként ült össze a marosvásárhelyi „Apollo” moziban a találkozó. A romániai magyar szellemi élet képviseletében Bözödi György, Csögör Lajos, Jancsó Elemér, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Kovács György, Kovács Katona Jenő, Méliusz József, Molter Károly, Nagy Imre, Szemlér Ferenc, Tamási Áron és Vita Zsigmond vett részt a találkozó munkájában a többi között. Az érdemi vita után elfogadott „Hitvallás”, mint a Vásárhelyi Találkozó záróhatározata, széles körű nemzetiségi összefogást és demokratizmust hirdetett, a szellemi és politikai tevékenység népi alapokra helyezését követelte, a magyar és a román nép összefogására szólított fel. A találkozóznak erősen progresszív hatása volt, az antifasiszta népi egység alapjait vetette meg, terveinek szélesebb körű megvalósítása – a terjeszkedő fasiszmus szorításában – azonban elmaradt. Így is a népfrontos mozgalmak jelentékeny történeti hagyományai közé tartozik.

Leírását és marxista értékelését első alkalommal Csatári Dániel *A Vásárhelyi Találkozó* (1967) című kitűnő könyve adta. Turzai Mária most a román történetírás igényei szerint dolgozta fel a találkozó előzményeit, lefolyását és eredményeit. Nézetünk szerint eltúlozza azt a szerepet, amelyet az illegitimitásban dolgozó román kommunista párt az ifjúsági találkozó megszervezésében betöltött, s homályban hagyja a magyaror-

szági népfrontos törekvések, mindenekelődtt a Márciusi Front eszméltető hatását. Kétségtelen, hogy a román párt támogatta a találkozó létrehozását, még inkább, hogy a román pártban dolgozó erdélyi magyar kommunistáknak, így Balogh Edgárnak, Józsa Bélának és Nagy Istvánnak kitüntetett szerepe volt az összejövetel megszervezésében. Mindemellett a Márciusi Front ébresztő hatása egyáltalában nem volt elhanyagolható, s teljesebben ki kellett volna domborítani magának Tamási Áronnak, valamint a Brassói Lapokat szerkesztő Kacsó Sándornak, a Független Újságot irányító Ligeti Ernőnek a munkáját is, amelynek révén oly sok vita és előkészület után a szervezés végül is sikerre vezetett. (A kötetbe foglalt dokumentumok egyébként híven tanúsítják a találkozó megszervezésének valóságos menetét.) A szerző megállapításaival tehát nem érthetünk mindenben egyet, mégis elmondhatjuk, hogy hasznos kézikönyvszerű összefoglalást adott. Munkájának legfőbb értékét az a dokumentumválogatás, amelyben a találkozó körüli vitaanyagot, az elhangzott felszólalásokat és a kiadott záróhatározat néhány részletét, közelebből Tamási Áron, Ligeti Ernő, Bányai László, Józsa Béla, Kacsó Sándor, Kovács György, Kemény János, Nagy István és Méliusz József írásait gyűjtötte össze.

Kár, hogy a dokumentumok gyakori húzásokkal s alkalmanként az eredeti kifejezések megváltoztatásával láttak napvilágot. Az eredeti szövegekből számos olyan részlet maradt ki, amely az előkészületet kísérő vitákra utal. Például Tamási Áron *Cselekvő iffúság* című cikksorozatából rendre kimaradtak azok a mondatok, amelyek Balogh Edgárral vitáznak. Bizonyára a Balogh Edgár személyének szóló figyelem vezérelte a szerkesztői ollót. Ha elolvassuk Balogh Edgár azóta megjelent önéletírását, a *Szolgálatban* című memoárt, meggyőződhetünk arról, hogy a kiváló közíró és kritikus korántsem sérelmezi ennyire Tamási akkori megjegyzéseit, sőt maga beszéli el az affér történetét. Kétségtelen, hogy ebben az esetben nem Tamásinak, hanem Balogh Edgárnak volt igaza. Az esemény azonban része a találkozó történetének: ítéletet mondani lehet róla, hallgatni nem. Máskor a kényszerűség csonkítja meg erősebben és fájdalmasabban az eredeti szöveget. A szerkesztő (az eredeti szövegtől eltérő módon) kurvizáltan emeli ki azokat a szavakat, amelyeket Tamási Áron a szocializmus iránt érzett elkötelezettségéről mond. De elhagyja a szöveg második részét, pedig a vallomás csak ezzel együtt hiteles. Tamási a következőket jelentette ki: „az önmagunk és

népünk újraértékelése és a kissé romantikus népi demokrácia mellé hiányzik valami, ami nemcsak a világ fejlődéséhez való igazodásunkat mutatja, hanem a mi új gazdasági és társadalmi szerveződésünket is egészségessé tenné. Ez pedig a szocializmus, amely nem elégszik meg a népi demokrácia nagyon tágon értelmezhető eszmekörével, hanem valóban azt jelenti, amit a demokráciának jelentenie kéne: a dolgozó nép uralmát. [Idáig az idézett szövegrész!] Mint magyar, holtomig hordozom a sebet, amiért levágtak arról a testről, amelyen a felsőbb osztályok ma is igazságtalan uralmat gyakorolnak a nép felett, de mint a falu emberi szószólója azt a kárpótlást és feladatot kaptam érte, hogy ebben a kisebbségi helyzetben a dolgozó magyarságot életünk gerincévé tehessem.” Tamási Áron gondolkodását és a Vásárhelyi Találkozó szellemét a *teljes* idézet fejezi ki. A kihagyások és csonkítások, tudom, általában a kényszerűség következményei. A Vásárhelyi Találkozó hiánytalan dokumentációjának meglepetése mindenesetre még a jövőendő kutatómunka feladata. Feladat, amelyet most már nem lenne szabad halasztanunk.

*

A nemzetiségi irodalom múltjának ismeretét szolgálják a mind jobban sokasodó írói emlékiratok. A memoár, mint közismert, az erdélyi irodalom hagyományos műfaja. A viharos történelem mindig gondoskodott arról, hogy a számadásra készülőknek legyen miről beszámolniuk. A klaszszikus erdélyi memoáriródalom (Kemény János, Tótfalusi Kis Miklós, Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata, Apor Péter) után a 19. és 20. században is virágzott az emlékirat műfaja: előbb Bölöni Farkas Sándor, Teleki Sándor, Pálffy János, Deák Farkas és Kós Ferenc, majd a két világháború közötti nemzetiségi irodalom körében Bánffy Miklós, Ligeti Ernő, Szántó György és Kuncz Aladár vetett számot a maga írói sorsával és történelmi tapasztalataival. A felszabadulás után a hatvanas évek végén kerültek a nyilvánosság elé az első visszatekintések: Lám Béla, Halász Gyula és Balogh Edgár művei. Majd sorra következett Bartalis János, Kacsó Sándor, Kemény János, Nagy István és Szentimrei Jenő önéletírása, valamint egy sor munkásmozgalmi (Demeter János, Kovács István, Veress Pál), művészeti (Karácsony Emmy, Mikola András, Nagy Albert) és „paraszti” (Győry Klára, Tamási Gáspár) emlékirat. Őket követik a memoáriródalom legújabb eredményei: Szemlér Ferenc, Mikó

Imre, Bányai László és Balogh Edgár új könyvei, amelyek sokban gazdagítják a két világháború közötti romániai magyar irodalomról kialakult képet, s irodalomtörténeti szerepük mellett egy nagy múltú elbeszélő hagyomány örökösei gyanánt irodalmi értéket is jelentenek.

Szemlér Ferenc *Emlékezés egy sűvölvényre* című könyve önelemző memoár, amely egy fiatal lélek fejlődését és egy költői pálya első szakaszát mutatja be. Ugyanennek az időszaknak a korrajz-szerű ábrázolása négy évtizede született Szemlér Ferenc tollán. A *Más csillagon* című regényes-szociográfikus könyvre gondolok, amely a Bukarestben tanuló magyar főiskolai hallgatók helyzetének bemutatása volt. Persze az új könyv sem nélkülözi a kor- és környezetfestő elemeket. Szemlér Ferenc hiteles képekben idézi fel brassói ifjúságának vagy a Bukarestben végzett jogi tanulmányoknak történetét. Számos értékes irodalom-és nemzetiségtörténeti adalékkal ismerkedünk meg ennek során. Így a bukaresti magyar főiskolások „Koós Ferenc Kör”-ének tevékenységével, a brassói „Székely Társaság” és a „Brassói Magyar Dalárda” munkájával. Ez utóbbinak elnöke különben az író édesapja: id. Szemlér Ferenc, a székelyudvarhelyi, majd brassói katolikus gimnázium egész Erdélyben népszerű igazgatója volt.

Az irodalomtörténeti adalékok mindemellett csak érintőlegesen tartoznak a könyv valódi tárgyához. Szemlér Ferenc ezúttal nem arra a különben rendkívül érdekes kérdésre próbált választ adni, hogy miként alakult a romániai magyar irodalom „második nemzedékének” pályakezdése. Ehhez a nemzedékhez tartozott különben Szemlér mellett Dsida Jenő, Horváth Imre, majd Szabédi László és Kiss Jenő. Igaz, érzékelteti a pályakezdés nehézségeit: a kínzó magányt és elzártságot, amely alig tette lehetővé, hogy e generáció fiatal képviselői egymásra találjanak, és ahogy mondani szokás, „írói nemzedékké” szerveződjenek. A pályakezdés nehézségeit mutatta az a folyamat is, amely Szemlér első verseskötetének megjelenéséhez vezetett. Erdélyben két tőkében erős magyar könyvkiadó működött, a Minerva, amely a Magyar Párt és az egyházak támogatását élvezve elsősorban tankönyveket, egyházi és tudományos kiadványokat jelentetett meg, és az Erdélyi Szépművés Céh, amely a „heli-konista” írók, ekkor, a húszas évek végén főként az idősebb nemzedék munkáit adta ki. A fellépő fiataloknak, akárcsak a magyarországi írójelölteknek, megalázkodó módon kellett előfizetéseket gyűjteni, hogy a nyilvánosság elé jussanak. Így jelent meg a fiatal Szemlér Ferenc első verses-

könyve is: az *Éjszakai kiáltás*, amely kétségtelesen át rajzolta az erdélyi magyar költészetéről kialakult képet, minthogy annak az ifjúságnak az élményvilágát és közérzetét fejezte ki, amelynek a kisebbségi élet szűkös keretei között kellett elhelyezkednie, önmagára találnia.

Szemlér Ferenc első verseskötete sokban eltért a „transzilván” líra kialakult karakterétől, attól a költői világtól, amelyet Áprily Lajos, Tompa László, Reményik Sándor vagy Bartalis János képviselt. Az „első” erdélyi nemzedék az erdélyi táj és történelem fölé hajolt, a kisebbségi sorsvállalás nem kevés heroizmust kívánó közérzetét a szimbolisták nyelvében fejezte ki. Az ifjú Szemlér Ferenc a városi költő tapasztalatával indult, maga is érdeklődött az urbánus élet és a technikai civilizáció iránt. Versein érződik, hogy közeli kapcsolatban állott ennek a civilizációnak a kellekeivel: a mozival, az autóval, a gőzmozdonnyal. E kellekek sorra megjelentek költészetének ihlető forrásai között. Az ő számára már nem az emberi élet vagy az erdélyi sors jelképes értelmű közege volt a természet, hanem kirándulások és sítúrák terepe. Maga is kedvelte a sportokat, s a többi brassói fiatalal együtt boldogan siklott le a Pojána havas lejtőin, élvezte a téli síkirándulások örömét. A modernbb szellemű városi költőre vallott az első kötet formavilága is. Szemlér Ferenc az expresszionista líra követőjének bizonyult, élményeiről szabadversekben számolt be, s tárgyiasabb szemléletmóddal váltotta fel az előtte járók impresszionista-szimbolista jellegű költői szemléletét.

Mikó Imre *A csendes Petőfi utca* című önéletrajza egy tervezett vállalkozásnak csupán kezdete, akár Szemlérnél, az ő esetében is a korán jött halál akadályozta meg az emlékirat befejezését. A szerző a romániai magyar szellemi élet igen érdekes alkotó egyénisége volt. Régi unitárius értelmiségi családból származott, apja az unitárius egyház világi vezetői közé tartozott. A hírneves kolozsvári unitárius kollégiumban, majd a román egyetem jogi karán végezte tanulmányait. Szerepe volt a fiatal nemzetiségi értelmiség mozgalmában, az *Erdélyi Fiatalok* elnevezésű csoportosulás (és folyóirat) egyik vezetője volt. Abban a körben lépett fel, amely a bukaresti Dimitrie Gusti szociográfiai munkásságát követve kezdett el foglalkozni a falukutatással. 1932-ben jelent meg *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című könyve, az Erdélyi Fiatalok „falufüzetet” között. Egy-egy nemzetiségű borsavölgyi község szociográfiáját dolgozta ki, munkája heves vitát kavart, a jobboldali sajtó támadásaival szemben olyan

publicisták és írók siettek védelmére, mint Jakabffy Elemér, Kemény Gábor, Méliusz József, Kovács György és Balogh Edgár. A fiatal joghallgató a nemzetiségi együttélés lehetőségét kutatta, s mint a nemzetiségi jogok és nemzetiségi politika ifjú szakértője kapott több mint egyéves párizsi ösztöndíjat, hogy hazatérve átvegye a nemzetiségi kérdés kiváló tudósának, az idős Balogh Artúrnak örökét.

A harmincas évek végén, alighogy letette ügyvédi vizsgáját, kezdődött Mikó Imre politikai szereplése. Bánffy Miklós meghívására a királyi rendeletre megalakult *Magyar Népközösség* bucaresti irodájának vezetője lett, majd 1940 őszétől az Erdélyi Párt képviselője volt a budapesti parlamentben. A párton belül a baloldali törekvések szószólója volt, s mint ilyen, vett részt az ellenállási mozgalomban is. Kapcsolatba került Józsa Bélával, az észak-erdélyi illegális kommunista mozgalom vezetőjével, s nagy szerepet vállalt az 1944 őszi – antifasiszta program alapján – megalakult *Erdélyi Magyar Tanács* tevékenységében is. Igen érdekes önéletrajzi emlékezéseiben ennek a változatos és tevékeny pályának néhány szakaszát eleveníti fel. Hiteles képet rajzol az ifjú Tamási Áronról s az Erdélyi Fiatalok törekvéseiről. Elbeszélő tehetséggel idézi fel a húszas és harmincas évek kolozsvári szellemi életét, ennek az életnek írói egyéniségeit. Nagy kár, hogy a súlyos betegség s a korai halál kiűtötte kezéből a tollat, a negyvenes évek antifasiszta szellemi ellenállásáról még sokat és fontosat tudott volna mondani.

Bányai László *Kitárul a világ* című önéletrajza ugyancsak a húszas évek szellemi életét idézi fel. Írója ismert történész, akinek pályája szintén érdekes módon alakult. Kőrösbányáról, az egykori Zaránd megye székhelyéről származik, gyermekkorában ismerte meg az Érchegység múltját és népét, a Mócvidék életét. A gyulafehérvári katolikus gimnázium neveltje volt, aki korán megmutató tehetségével felhívta magára a nagyhírű erdélyi püspök: gróf Majláth Gusztáv Károly figyelmét. Érettségije után a budapesti egyetemen, majd Grenoble-ban tanult tovább. Itt ismerkedett meg a francia katolikus reformnemzedék törekvéseivel, de itt ismerte meg a marxizmus klasszikusait is. Nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmányokat folytatott, s közben verseket írt, amelyekkel megszerezte az *Erdélyi Helikon* szerkesztőjének, Kuncz Aladárnak jóindulatát. A „második” erdélyi költőnemzedék tagjai közé került, különösen Dsida Jenővel kötött közelebbi barátságot. Hazatérve a csíkszeredai katolikus

gimnázium tanára lett, majd mind közelebb jutva a munkásmozgalomhoz, kommunista, az illegális párt harcosa lett. Börtönbe került, tanári állását is fel kellett adnia. Nagy szerepe volt a népfrontos jellegű MADOSz megszervezésében, majd a felszabadulás után a romániai magyarság szellemi életében. Történészként főként a magyar–román együttélés hagyományaival foglalkozott, közéleti szerepet is vállalt, a román nemzetgyűlés tagja lett. Mint akadémikus és egyetemi tanár dolgozott, számos könyvet jelentetett meg, kétségtelenül a nemzetiségi történet alakulásának „koronatanú” közé tartozik.

Önéletrajzában, amely számos egykori naplórészletet is közöl, ennek az izgalmasan alakult emberi sorsnak az első szakaszával vet számot. 1929 tavaszáig, Grenoble-ból történt hazatéréseit követi nyomon életének eseményeit. Érdekes képet ad az Érchegység vidékének nemzetiségi és kulturális viszonyairól, sőt egy fejezetben még a szülőföld változatos történetét is felidézi. Ugyancsak tanulságos az a kép, amelyet Gyulafehérvárról, az erdélyi katolikus ifjúsági mozgalmakról, budapesti és grenoble-i éveiről fest. Számos írói arcot idéz fel ennek során, közöttük az ifjú Dsida Jenőét, Szemlér Ferencét, Vita Zsigmondét. A pálya történetének érdekesebb szakasza azonban még ezután következik. A MADOSz szervezéséről, a romániai magyar népfrontmozgalom alakulásáról majd a következőkben kell Bányainak beszámolnia. Reméljük, hogy az első rész után hamarosan olvasható lesz az emlékirat folytatása is.

Balogh Edgár *Szolgálatban* című memoárjának bizonyára legfőbb érdekessége, hogy a harmincas években megélt erdélyi magyar baloldali mozgalmak történetébe enged pillantani. 1965-ben jelent meg az önéletírás első része: a *Hét próba* című kötet, amely a pálya kezdetét s a szlovákiai magyar ifjúság Sarlós mozgalmának történetét dolgozta fel. 1935-ben Balogh Edgárt munkásmozgalmi tevékenysége következtében a csehszlovák hatóságok áttoloncolták Romániába. Ezt követve indul az emlékezők új kötetének anyaga, s tart egészen 1944 októberéig, Kolozsvár felszabadulásáig. Egy mind teljesebben vállalt és átélt közírói szerep bontakozik ki előttünk e mozgalmas évtized krónikája során. Mozgalmas évtized, akár az író, akár a magyarság, akár a kelet-közép-európai történelem nézetéből tekintjük is.

Az emlékirat írója mindig az események sűrűjében élt, közvetlen tanúként számol be most is a nemzetiségi élet mozgalmairól, törekvéseiről.

Könyvében sorra ad képet a romániai magyar irodalmi baloldali organizációs kísérleteiről: a kolozsvári *Ady Endre Társaság*, az *Erdélyi Enciklopédia*, az „erdélyi realisták” munkájáról, valamint azokról a kapcsolatokról, amelyek e mozgalmakat a „második” erdélyi nemzedék olyan csoportosulásaihoz fűzték, mint az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel*. Balogh Edgárnak igen nagy szerep jutott a baloldali mozgalmak szervezésében, ott volt Gaál Gábor mellett a Korunk állandó munkatársai között, és tevékenyen vett részt a dolgozó rétegeket tömörítő MADOSz munkájában is. A Sarlós mozgalomban kialakított népfrontos magatartásával igen nagy vonzerőt gyakorolt az erdélyi magyar szocialista ifjúságra. Közismert, hogy a harmincas évek első felében a Korunk körül gyülekező marxista értelmiség még nagyrészt a szektáriánus-dogmatikus elképzelések képviselője volt. Az 1935–1936-ban végbement népfrontos fordulatban Balogh Edgárnak is nagy szerepe volt. A népi egység gondolatát képviselte a Brassói Lapokban, az 1937-es *Kolozsvári Bokréta* megszervezésében s abban a munkában, amelyet a „népi találkozó” létrehozásában végzett. Ennek a népfrontos gondolkodásnak volt legnagyobb eredménye az 1937-ben rendezett *Vásárhelyi Találkozó*, amelynek előkészítése is jórészt Balogh Edgár érdeme. Ezek a népfrontos jellegű vállalkozások a nemzetiségi együttélésben is új megoldásokat kerestek. Balogh Edgár mindig a magyar–román közeledés híve volt. Ennek a közeledésnek a követelménye szerint lépett kapcsolatba a MADOSz részéről a román *Ekésfronttal* és annak vezetőjével, Petru Grozával.

Az 1940 őszen bekövetkezett „második bécsi döntés” új helyzetet teremtett az észak-erdélyi baloldali mozgalmak számára. Ezután a magyarországi irodalmi életben és a mind jobban kibontakozó antifasiszta szellemi ellenállásban kellett szerepet vállalniuk. Balogh Edgár az észak-erdélyi kommunisták megbízásából több alkalommal is Budapestre utazott, és sorra vette fel a kapcsolatot az ellenállás szervezőivel, Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Szakasits Árpáddal, Kállai Gyulával, Haraszi Sándorral, Darvas Józseffel. Bekapcsolódott a *Magyar Nemzet* és a *Kelet Népe* munkájába, barátokra talált a népi mozgalom körében, publicisztikai írásainak válogatott gyűjteményét, *Hármas Kis Tükör* című kötetét a Püski Sándorféle Magyar Élet kiadó jelentette meg (forgalomba csak a felszabadulás után került). 1944 őszen tanúja volt az *Erdélyi Magyar Tanács* szervezésének, a különbékét követelő *Memorandum* megszületésének, s tevékeny módon vett részt

Kolozsvár felszabadulásának, az új élet megindulásának eseményeiben is. Emlékiratainak különösen értékes része az, amely az erdélyi ellenállási mozgalomról ad képet, s a szemtanú hitelességével írja le a román fegyverszünetet követő kolozsvári eseményeket. Az emlékirat 1944 októberével véget ér, bízunk abban, hogy folytatása is megszületik, és Balogh Edgár önéletírásának készülő harmadik kötete át fogja tekinteni a felszabadulást követő évek (1944–1948) nemzetiségi történetét.

*

Külön kell szólnunk Méliusz József esszéinek és tanulmányainak új kötetéről: a *Kávéház nélkül* címet viselő gyűjteményről. Előzményei *Az új hagyományért* és *Az illúziók kávéháza* című könyvek voltak, amelyekben Méliusz a romániai magyar irodalom avantgarde és szocialista hagyományával vetett számot, az európai művelődésben és a modern román irodalomban kalandozott. Az új kötet írásait a nemzetiségi irodalom régi dilemmája foglalkoztatja; milyen legyen a nemzetiségi kultúra: sajátos vagy egyetemes érdek vezéreljék-e ennek a kultúrának a munkásait, mihez igazodjék az irodalom: a maga szűkebb körű hagyományaihoz vagy az európai kultúra egyetemesebb igényeihez? Nehéz dilemma, az erdélyi magyar írástudóknak újra meg újra meg kellett vele küzdeniök, nemrégiben is heves viták folytak arról, hogy a nemzetiségi irodalom milyen szerepet töltsön be egy korlátozott lehetőségek között élő emberi közösség életében. Ezekre a kérdésekre keres érvényes választ Méliusz József is.

A *Kávéház nélkül* Méliusz nevelő iskoláját és vállalt örökségét a baloldali európai irodalomban és az avantgarde-ban jelöli meg. Mesterei Brecht, Piscator, Tzara és Kassák voltak, európai kitekintésre és tájékozódásra törekszik, Velencében, Párizsban érzi otthon magát, Brassai kiállításáról tudósít, majd Ionesco darabját tekinti meg. A kortárs európai: német, francia és olasz irodalomban mozog otthonosan, a Hair zenéjét hallgatja, a pusztuló Velence tragédiáját éli át. „Mikor lesz nekünk is Európára tárt ablakú nemzetiségi magyar kultúr-tudatunk” – sóhajt fel, mintha a Velencében és Párizsban otthonos „világpolgár” türelmetlenségének adna kifejezést. Holott a valóságban mindezek: a választott mesterek, a megfogalmazott igények, az európai kitekintés és tájékozódás mögöttes terében ott van: hat és működik a nemzetiségi elkötelezettség és felelősségtudat.

A mesterek közé, közvetlenebb módon, Kuncz Aladár és Gaál Gábor tartozik. Mindkettő egyszerre (s minden választási dilemma vagy kényszer nélkül) képviselte az európai tájékozódást és a nemzetiségi elkötelezettséget, azt a kettős igényt és felelősséget, amely mind a sajátos, mind az egyetemes szintjén érvényesült. Kuncz Aladár az európai szellemmel és műveltséggel fűzte össze a születő erdélyi magyar irodalmat, sőt ezen túlmenően „virtuális” Európának tekintette Erdélyt, amelynek szerinte az a hivatás jutott, hogy a különbözőségek szabad együttélésének, a nemzeti, nyelvi, vallási és kulturális ellentétek áthidalásának modellje legyen, s ezáltal adjon érvényes példát a nemzeti viszályokban vergődő Európának. Hasonló elképzelések, csakhogy már egy szocialista Erdély távlatában gondolkodva, hatották át Gaál Gábor munkásságát. Méliusz mindkettőjüktől tanult, mindkettőjük örökségét vállalja, s mindkettőjük eszméit képviseli.

Kuncz és Gaál példája is mutatja, hogy a nemzetiségi elkötelezettség és az európai igény nem

egymást kizáró pólusok, ellenkezőleg, egymást feltételező s eredményesen csak együttesen működő szellemi erő. Mondhatnám: teljes hatékonyságukban csakis együtt képzelhetők el, a nemzetiségi elkötelezettség európaiság nélkül ugyanúgy csonka marad, mint az európai igény nemzetiségi felelősségtudat nélkül. A sajátosság tudata és védelme, ahogy Gáll Ernő mondotta: a „sajátosság méltósága” és az emberi egyetemesség tudata, mondhatnám az előbbi parafrázisa gyanánt: az „európaiság méltósága” a legszerveesebben összefügg. Összefügg Méliusz József szándéka és embersége szerint is, hiszen legjobb (a nemzetiségi irodalom „törzsanyagához” tartozó) művei: az *Aréna*, a *Város a ködben*, a *Sors és jelkép*, az *illúziók kávéháza* is ennek a kettős igénynek és felelősségnek a csillaga alatt születtek, s így született most a *Kávéház nélkül* című – esszékből, tanulmányokból, felszólalásokból, útirajzokból, sőt műfordításokból egységes egészé álló – kötet is.

Pomogáts Béla

KLANICZAY TIBOR: HAGYOMÁNYOK ÉBRESZTÉSE

Bp. 1976. Szépirodalmi K. 296 l.

Klaniczay Tibor tanulmánykötete jó két és fél évvel ezelőtt: 1976 végén jelent meg, s feltűnő, hogy 1979 nyaráig (amikor e bírálatot végre papírra vehetem) magyar szakfolyóirat még nem ismertette. Jóllehet eddigi bírálói között nem egy irodalomtörténész és historikus akad (mint például Hajdú Ráfi Gábor: *Népszabadság*, 1977. febr. 12., Bitskey István: *Alföld*, 1977. 3. sz. 83–84. l., Vekerdi László: *Jelenkor*, 1977. 472–475. l., Nemeskürty István: *Nagyvilág*, 1977. 464–466. l., Vörös Imre: *Evangélikus Élet*, 1977. 32. sz., Kulcsár Péter: *Kortárs*, 1977. 1668–1670. l.), a tudományos folyóiratok késedelmeskedése mégis magyarázatot kíván. Köztudott, hogy a tudósi módszerű bírálat lassabban, jóval nagyobb tájékozódási és mérlegelési befektetéssel készül, mint a hírlapi vagy folyóiratbeli kritika. Ha ehhez hozzáadjuk a megrendelő-közlő fórumok hosszú nyomdai átfutási idejét, máris olyan kirívó lemaradás keletkezhet, mint amire az ItK is szolgáltatott már nem egy példát. Klaniczay Tiborral és épp az ItK-val kapcsolatban még egy bonyolult tényezőről nem szabad elfeledkezünk. A legtekintélyesebb magyar irodalomtörténészek egyikéről, a régi magyar műveltség nemzetközi hírvé tudósáról, mindnyájunk mes-

teréről van szó, művéről szólva nem könnyű tehát megtalálni a tisztelet, az értékelés és a kritikai elsajátítás objektív egyensúlyát – különösen ama folyóirat hasábjain, amelyet főszerkesztőként maga Klaniczay Tibor jegyez. Ha már így kibeszéltem a legnehezebbet, a kritikabénító pszichózis állapotát, hadd világítsam meg a magam mentességét legalább két példával. Amikor több mint másfél évtizede ismertetést írtam Balassi Bálint *Összes versei és Szép magyar komédiája* 1961. évi kiadásáról (ItK 1963. 370–373. l.), Klaniczay azal nyugtázta az ő utószavával is foglalkozó kis kritikát: „engedelmeddel, töröltem a rám vonatkozó epitheton oransokat”. Nemrég, *A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságról* beszélgetve (lásd: *Kortárs*, 1978. 431–436. l.) igazán nem a „díszítő jelzők” összegyűjtésén fáradoztam, mégis csak nehézségek árán sikerült megtudakolnom, miféle címek birtokosa, tudományos testületek tagja Klaniczay Tibor. Különben ez a beszélgetés bizonyítékom arra vonatkozóan is, hogy az alábbi ismertetés a Klaniczay Tibor új könyvével és munkásságával való többfelé tekintő, tájékozódó, mondhatni: folyamatos foglaltság eredménye.